

A TERMELÉSI MAKROSTRUKTÚRA NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

DR. MURAKÖZY LÁSZLÓ

Tanulmányomban 39 ország több mint száz évet átfogó adatai alapján a termelés, a hozzáadott érték, a GDP szerkezetének változását vizsgálom a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatások területén. Az időszak első felében viszonylag kevesebb országra terjedhet ki az összehasonlítás, de a második világháború utáni évtizedekre csaknem negyven országot fog át az elemzés, a legfejletlenebb gazdaságoktól (India, Pakisztán, Egyiptom, Peru, Törökország stb.) a legfejlettebbekig (Egyesült Államok, Svédország stb.).

Az egyes ágazatok termelési szerkezetét és annak változását az ágazatok kibocsátásának a nagysága mellett a mindenkori árrendszer is meghatározza. Tanulmányomban ezért elemzem az áralakulás nemzetközileg megfigyelhető tendenciáit is az egyes ágazatokat, a fogyasztás és a felhalmozás kiadásait tekintve, részletesen vizsgálom a termékek és a szolgáltatások eltérő áralakulása mögött meghúzódó okokat.

E nemzetközi összehasonlítások fő célja az általános tendenciák felvázolása és Magyarország fejlődésének elemzése. Hangsúlyozom, hogy a kapott eredmények csak tendenciák felvázolására alkalmasak. A termelés szerkezetének nemzetközi összehasonlítása egy adott időpontban is sok kérdést vet fel, többek között az árrendszer, a számbavétel, az értékelés stb. nemzeti eltérései miatt. Hatványozódnak az összehasonlítás nehézségei a vizsgált időszak hossza miatt. Az időszak első felére általában csak becslések állnak rendelkezésre, az elmúlt negyven évre vonatkozó adatok viszont már egységesebb elvek alapján való számbavételt tükröznek. Az egyedi eltérések hatását csökkenti, ha sok ország adatát vesszük figyelembe. Ezt is a második világháború utáni időszakra lehetett jobban megvalósítani. A nemzeti eltérések egy része kiküszöbölődik azáltal is, hogy nem abszolút nagyságokat, hanem az ágazati szerkezetet hasonlítjuk össze. A fenti problémákat is figyelembe véve úgy érzem, hogy a nemzeti és a nemzetközi statisztikák hosszú távú elemzéséből levonható tapasztalatokról, a fő tendenciák megismeréséről nem mondhatunk le, napjaink fontos kérdéseinek megválaszolásában ezek is segíthetnek.

A mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltató ágazat szerkezete

A fejlettség alacsonyabb szintjén az ipar termelési részesedése a legalacsonyabb, a mezőgazdaságé és a szolgáltatásoké közel hasonló. A foglalkoztatottsági struktúra (2) arányaihoz hasonlítva a legszembetűnőbb különbség

a mezőgazdaság lényegesen alacsonyabb és a szolgáltatás magasabb aránya. A fejlődés előrehaladásával a tercier szektor súlya a legnagyobb, utána következik az ipar, és a mezőgazdaság részesedése a legkisebb. Ez a nagyságrendi sorrend egészen napjainkig fennmarad. A termelési struktúra változása kisebb mértékű, mint a foglalkoztatottaké, de iránya sok szempontból hasonló. A két szerkezet eltérése a fejlettség alacsonyabb szintjén viszonylag nagyobb, később azonban már csak kismértékben különböznek. A második világháború után mind a termelés, mind a foglalkoztatottak szerkezete közel hasonló makrostrukturális pályán fejlődik.

Az 1. tábla a termelési makrostruktúra 1870 és 1980 közötti alakulását mutatja be.

1. tábla

*A termelés megoszlása a három fő ágazatban (százalék)
és a fejlettséggel való korrelációja*

Megnevezés	Ágazat	1870.	1900.	1930.	1950.	1960.	1970.	1980.
		évben						
Anglia . . .	Mezőgazdaság	14,3	6,1	4,0	6,1	3,1	2,8	2,1
	Ipar	39,8	43,4	37,4	43,4	41,8	39,6	35,1
	Szolgáltatás	45,9	50,5	58,6	50,5	55,1	57,6	62,8
Egyesült Államok . . .	Mezőgazdaság	20,6	16,8	10,5	6,9	4,1	3,2	2,8
	Ipar	21,0	26,0	34,5	39,0	36,9	34,0	31,6
	Szolgáltatás	58,4	57,2	55,0	54,1	59,0	62,8	65,6
Japán . . .	Mezőgazdaság	64,6	40,3	30,9	26,0	13,0	6,5	3,4
	Ipar	10,6	20,6	28,6	31,8	40,6	42,4	39,1
	Szolgáltatás	24,8	39,1	40,5	42,2	46,4	51,1	57,5
Magyarország . . .	Mezőgazdaság	—	43,0	32,0	43,8	20,2	20,8	20,5
	Ipar	—	20,0	30,0	31,7	56,6	47,0	46,7
	Szolgáltatás	—	37,0	38,0	24,5	23,2	32,2	32,8
Svédország . . .	Mezőgazdaság	40,0	28,7	13,2	11,0	6,9	4,8	3,5
	Ipar	20,2	29,5	42,8	46,8	42,4	39,3	33,0
	Szolgáltatás	39,8	41,8	44,0	42,2	50,7	55,9	63,5
Átlag* . . .	Mezőgazdaság	38,2	32,1	23,9	27,8	21,4	16,0	12,9
	Ipar	24,3	28,0	31,5	29,6	32,8	34,5	34,8
	Szolgáltatás	37,5	39,9	44,6	42,6	45,8	49,5	52,3
Fejlettséggel való korreláció .	Mezőgazdaság	-0,757	-0,734	-0,748	-0,799	-0,859	-0,842	-0,832
	Ipar	0,778	0,609	0,659	0,758	0,711	0,612	0,293
	Szolgáltatás	0,494	0,442	0,492	0,390	0,387	0,517	0,709

* 39 ország rendelkezésre álló adatai alapján számított értékek. Az egyes országok ágazati arányainak számtani átlaga.

Megjegyzés. Itt és a további táblákban a szerző a népgazdasági ágak alábbi csoportosítását alkalmazza: *mezőgazdaság*: mezőgazdaság, erdészet, halászat, vadászat; *ipar*: bányászat, feldolgozóipar, építőipar; *szolgáltatás*: közlekedés (közlekedés, hírközlés), kereskedelem (kereskedelem, pénzügyi szolgáltatás, vendéglátás), nem anyagi szolgáltatás (oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatás, államigazgatás, személyi szolgáltatás, üzleti szolgáltatás, lakás, közmű). A szolgáltatás ágazat, a tercier szektor és az infrastruktúra fogalmát a szerző azonos értelemben használja.

Forrás: Lásd: (14)–(51).

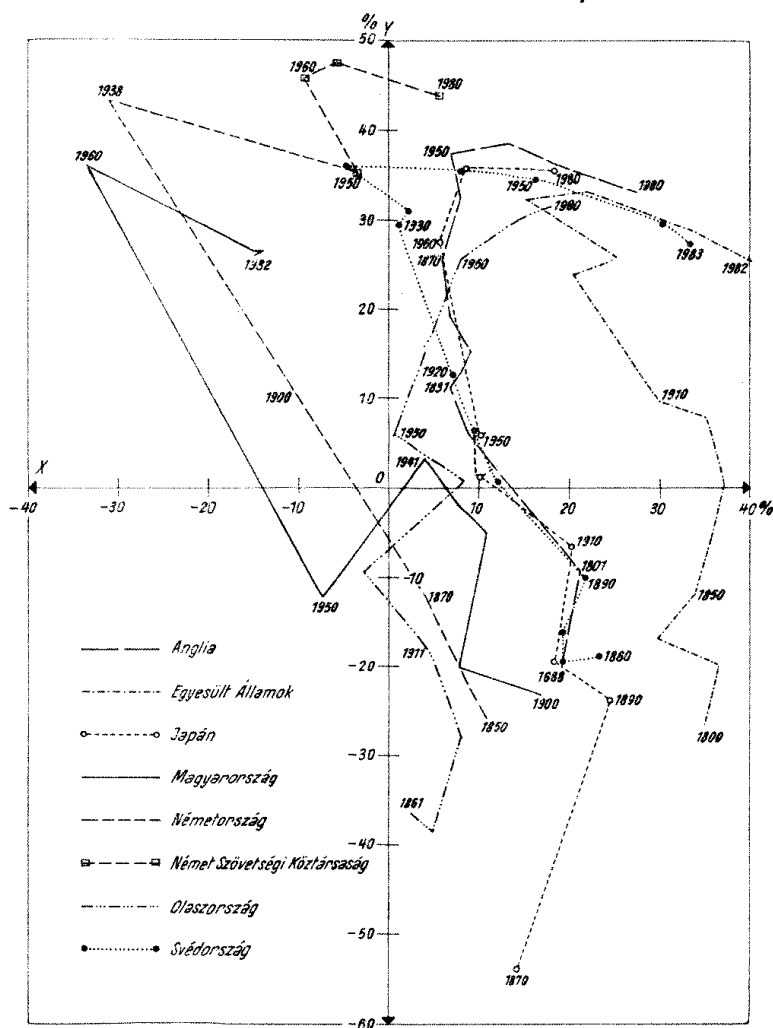
A mezőgazdaság aránya a legfejlettebb országokban 40–60 százalékról 5 százalék alá csökkent. A vizsgált időszakban erős negatív korreláció van a mezőgazdaság aránya és a gazdasági fejlettség¹ között. Az ipar 10–20 százalékos részesedése fokozatosan növekszik 40–45 százalék körüli maximális nagyságra. A legmagasabb ipari arány a legfejlettebb tőkés országokban közvetlenül a második

¹ A gazdasági fejlettséget az egy főre jutó hozzáadott érték nagyságával mérem. A fejlettségi szintre vonatkozó adatok 1870 és 1980 között az (1), (12), (13) alapján számított értékek.

világháború után figyelhető meg, de már az azt megelőző és az azt követő évtizedekben is csak viszonylag kis mértékű ezekben a gazdaságokban az ipar súlyának változása. Az 1970-es évekig az ipar aránya és a gazdasági fejlettség között pozitív korreláció figyelhető meg, de ennek mértéke a második világháború utáni évtizedekben fokozatosan csökken. Az 1970-es évtizedben a fejlettség és az ipar aránya közötti szoros összefüggés már megszűnt, a fejlettebb országokban az ipar súlya csökkent, és a különböző fejlettségű gazdaságokban egymáshoz hasonló értékeket találunk. A legfejlettebb országokban a terciér szektor 30–40 százalékos részesedése napjainkban 60–65 százalékra emelkedik.

A szolgáltató ágazat termelésből való részesedése már alacsonyabb fejlettségi szinten is viszonylag magas, és utána ez csak lassan változik, így a különböző fejlettségű országokban a terciér szektor súlya közel hasonló. Az 1960-as évekig a szolgáltató ágazat részesedése és a gazdasági fejlettség között csak gyenge pozitív korreláció érvényesült, 1960 után – különösen az 1970-es években – a legfejlettebb országokban felgyorsult a terciér szektor arányának a növekedése, megerősödött a fejlettséggel való összefüggése is.

1. ábra. A termelési makrostruktúra fejlődése

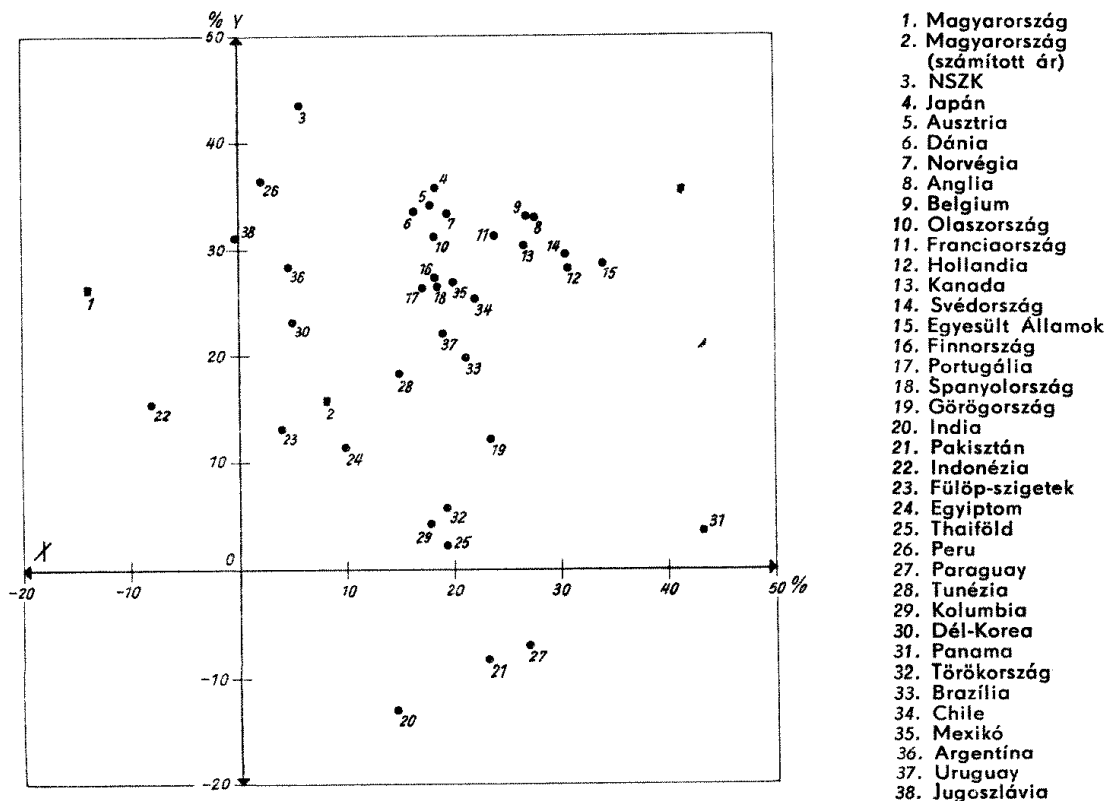

Az általánosan ható összefüggéseken belül az egyes országok, országcsoportok fejlődése bizonyos sajátosságokat mutat. A legtöbb fejlett európai tőkés országban (Angliában, Belgiumban, Franciaországban, Svédországban, Olaszországban és több más országban) kezdetben az ipar aránya gyorsabban növekedett, mint a szolgáltatásé, így arányuk közel került egymáshoz, a második világháborút követő időszakig az ipar és a szolgáltatás termelésen belüli aránya csak néhány százalékponttal különbözött egymástól.

Néhány ország termelési struktúrájának alakulását az 1. ábrán követhetjük nyomon. A szélső helyzetet a tőkés országok termelési szerkezetében Németország fejlődése mutatja, ahol az ipar aránya jelentősen meghaladja a szolgáltatásét. Más fejlődési pálya jellemzi az Egyesült Államokat. Az ipar maximális aránya itt 39 százalék, alacsonyabb, mint a korábban említett országokban, a szolgáltatás részesedése viszont magasabb az ott megfigyelhetőknél. Ezek eredményeként az Egyesült Államokban a szolgáltatás termelésen belüli aránya általában 15–25 százalékponttal magasabb az iparénál. Az Egyesült Államok és Anglia, illetve más európai tőkés országok közötti eltérés jellege és iránya hasonló ahhoz, amit a nemzetközi összehasonlítás a foglalkoztatottsági makrostruktúrában is jelez (8).

A második világháború után megváltozott a termelési makrostruktúra fejlődési iránya a fejlett tőkés országokban. Az addig részben eltérő pályán haladó országok, országcsoportok termelési szerkezete hasonló irányban fejlődött, és mint a 2. ábra is mutatja, napjainkra viszonylag közel kerültek egymáshoz. A vizsgált országokban a szolgáltatás részesedése tovább nőtt, az ipar aránya csökkent, a mezőgazdaságé már igen alacsony volt, így további csökkenése is csekély mértékű.

2. ábra. Az 1980. évi termelési makrostruktúra

Megjegyzés: az X tengelyen a szolgáltatás és az ipar arányának, az Y tengelyen az ipar és a mezőgazdaság arányának különbsége szerepel.

A szocialista országok közül hosszabb időszakra csak Magyarországra állnak rendelkezésre az összes szolgáltató tevékenységet magába foglaló, a tőkés országokkal összehasonlítható termelési adatok.

A termelés együttes struktúráját az ábrákon úgy vizsgáljuk, hogy a három ágazati arány helyett két értéket ábrázolunk. A szolgáltatás és az ipar arányának a különbségét tekintjük X -nek, az ipar és a mezőgazdaság részesedésének az eltérést pedig Y -nak. Mivel a három ágazat összege 100 százalék, ezért a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatás meghatározott struktúrája és a hozzá tartozó X és Y értékek között kölcsönös és egyértelmű összefüggés van. Az ábra felső térfelében az ipar aránya már meghaladja a mezőgazdaságét, ezen belül a bal felső negyedben az ipar aránya a szolgáltatás arányánál is magasabb, a jobb felső negyedben viszont a tercier szektor a legnagyobb, ezt követi az ipar, majd a mezőgazdaság.

Magyarország termelési struktúrája lényegesen eltér a tőkés országokban az elmúlt évtizedekben megfigyelhető tendenciáktól. Ebben nyilván az árrendszer és az értékelés kérdése is szerepet játszhat. Korábban is csak Németországban találunk hasonló értékeket. Magyarországon napjainkban a jelenlegi árrendszerben a mezőgazdaság aránya 7–8 százalékponttal, az iparé 12–13 százalékponttal magasabb, a szolgáltatásé pedig 19–20 százalékponttal alacsonyabb, mint amekkora a nemzetközi trendekből következne, figyelembe véve az ország fejlettségét is. A termelés szerkezete a foglalkoztatottak (8), a beruházások és a nemzeti vagyon (7) struktúrájánál is megfigyelhető irányban tér el a nemzetközi tendenciáktól. A termékeket előállító ágazatok, a mezőgazdaság és különösen az ipar preferálása, a tercier szektor elmaradása mindegyik vetületben megmutatkozik.

2. tábla

*A szolgáltatások termelésének a nemzetgazdaságon belüli súlya (százalék)
és a fejlettséggel való korrelációja*

Megnevezés	Ágazat	1870.	1900.	1930.	1950.	1960.	1970.	1980.
		évben						
Anglia . . .	Közlekedés	—	10,0	11,2	8,3	8,3	8,2	7,5
	Kereskedelem	—	18,9	20,4	16,6	11,4	10,1	9,4
	Nem anyagi	—	27,4	27,0	25,4	35,1	39,3	45,9
Egyesült Államok . . .	Közlekedés	11,9	10,7	5,0	3,7	3,8	3,6	4,0
	Kereskedelem	15,7	15,3	11,3	10,7	11,3	11,9	12,7
	Nem anyagi	30,8	31,2	38,7	39,7	43,9	47,4	48,9
Japán . . .	Közlekedés	0,6	1,8	4,7	7,4	8,3	6,6	6,6
	Kereskedelem	19,5	30,0	22,1	19,7	23,4	18,4	17,1
	Nem anyagi	4,7	7,3	13,7	15,1	15,4	26,1	34,3
Magyarország . . .	Közlekedés	—	8,0	8,0	5,8	6,4	8,9	9,1
	Kereskedelem	—	6,0	8,0	5,0	5,3	9,4	9,9
	Nem anyagi	—	23,0	22,0	13,7	11,5	13,9	13,8
Svédország . . .	Közlekedés	3,9	6,6	8,9	7,4	7,1	7,0	6,4
	Kereskedelem	16,5	18,8	18,0	20,4	11,5	11,2	11,3
	Nem anyagi	19,4	16,4	17,1	14,4	32,1	37,7	45,8
Átlag* . . .	Közlekedés	4,5	7,0	8,2	6,2	6,5	6,8	6,8
	Kereskedelem	14,0	16,0	14,3	13,9	15,2	16,2	16,6
	Nem anyagi	18,2	21,3	23,3	22,5	23,4	25,9	28,1
Fejlettséggel való korreláció .	Közlekedés	−0,780	0,725	0,803	0,431	0,352	0,323	0,247
	Kereskedelem	−0,661	−0,169	0,433	0,031	−0,174	−0,195	−0,315
	Nem anyagi	0,825	0,712	0,574	0,290	0,465	0,591	0,778

* Lásd az 1. táblánál.

Forrás: Lásd az 1. táblánál.

A termelésen belül a legnagyobb és a fejlődéssel növekvő ágazatot a tercier szektor jelenti. A 2. tábla ennek három fő ágazatát, a közlekedés és hírközlés, a kereskedelem és a nem anyagi szolgáltatások összes termelésén belüli arányát mutatja be. A fejlett tőkés országokban az 1920-as évekre a közlekedés aránya néhány százalékról 9–10 százalékra növekedett. Fokozatos csökkenés eredményeként napjainkban a termelésnek már csak 6–7 százalékát adja ez az ágazat. A gazdasági fejlettséggel is csak az 1920-as, 1930-as évekig mutat szoros összefüggést, majd a korreláció egyre gyengül. A kereskedelem átlagos aránya a vizsgált több mint százéves időszakban 14–16 százalék között van. A fejlett országokban aránya lassan, de folyamatosan csökken, a legalacsonyabb érték 10 százalék körül található. Ez az arány jelentősen szóródik, a fejlettséggel nem mutat szoros összefüggést. A tercier szektoron belül a legnagyobb és súlyában növekvő ágazatot a nem anyagi szolgáltatások jelentik, arányuk az 1870. évi 18 százalékról 1980-ra 28 százalékra nőtt. A legfejlettebb országokban e két időpont között az összes termelésen belüli aránya 20–30 százalékról 40–50 százalékra nőtt. Az 1980-as években az élen járó tőkés országokban a nem anyagi szolgáltatások a termelésnek csaknem a felét adják, és egyre erősödik a fejlettséggel való pozitív korreláció is.

3. tábla

A szolgáltatások termelésének tercier szektoron belüli részesedése (százalék) és a fejlettséggel való korrelációja

Megnevezés	Ágazat	1870.	1900.	1930.	1950.	1960.	1970.	1980.
		évben						
Anglia . . .	Közlekedés	—	17,8	19,0	16,5	15,1	14,2	11,9
	Kereskedelem	—	33,6	34,7	33,0	20,8	17,5	15,0
	Nem anyagi	—	48,7	46,3	50,5	64,1	68,2	73,1
Egyesült Államok . . .	Közlekedés	20,4	18,7	9,0	6,9	6,4	5,7	6,1
	Kereskedelem	26,9	26,7	20,6	19,7	19,2	18,9	19,4
	Nem anyagi	52,7	54,6	70,4	73,4	74,4	75,4	74,5
Japán . . .	Közlekedés	2,4	4,6	22,7	17,5	17,6	12,9	11,4
	Kereskedelem	78,8	76,8	39,2	46,7	49,7	36,0	29,5
	Nem anyagi	18,8	18,6	38,1	35,8	32,7	51,1	59,1
Magyarország . . .	Közlekedés	—	21,6	21,1	23,5	27,6	27,6	27,7
	Kereskedelem	—	16,2	21,1	20,6	22,8	29,2	30,2
	Nem anyagi	—	62,2	57,8	55,9	49,6	43,2	42,1
Svédország . . .	Közlekedés	9,8	15,8	20,8	27,5	14,0	12,5	10,1
	Kereskedelem	41,5	45,0	40,9	48,3	22,7	20,0	17,8
	Nem anyagi	48,7	39,2	38,9	34,2	63,3	67,5	72,1
Átlag* . . .	Közlekedés	10,5	15,7	19,5	14,6	14,9	14,3	13,1
	Kereskedelem	43,2	37,5	31,8	33,0	33,9	33,5	33,3
	Nem anyagi	46,2	46,8	48,7	52,4	51,2	52,2	53,6
Fejlettséggel való korreláció . . .	Közlekedés	0,806	0,424	0,181	0,289	0,127	0,065	−0,204
	Kereskedelem	−0,824	−0,518	−0,222	−0,175	−0,392	−0,478	−0,686
	Nem anyagi	0,718	0,497	0,056	0,016	0,342	0,467	0,723

* Lásd az 1. táblánál.

Forrás: Lásd az 1. táblánál.

A három ágazatnak a tercier szektor termelésén belüli súlyát a 3. tábla mutatja be. A XIX. század utolsó harmadában a közlekedés 5–10 százalékos részesedése figyelhető meg, és ez 20 százalék körül tetőzött az 1920-as években. Utána súlya már csökken, és napjainkban 10–15 százalék körül mozog. A kereskedelem átlagos részesedése az elmúlt száz évben 30–40 százalék volt, aránya az egyes

országokban a fejlettség előrehaladásával általában csökkent, a legfejlettebb országokban a tercier szektor termelésének már csak 15–30 százalékát adta. 1870 és 1980 között a legnagyobb súlyú nem anyagi szolgáltatások átlagos aránya 45–55 százalék volt, de a legfejlettebb országokban részesedése az elmúlt évtizedekben a tercier szektor termelésének kétharmadát–háromnegyedét is eléri. A termelés tercier szektoron belüli megoszlása – a legutóbbi évtizedet kivéve – a fejlettséggel nem mutat szoros korrelációt. Az 1980-as évekre a kereskedelem fejlettséggel való negatív és a nem anyagi szolgáltatások pozitív korrelációja egyre szorosabbá vált, jelezve, hogy ezekben az ágazatokban megerősödtek az országok közötti különbségek.

A 2. és a 3. táblában Magyarország értékeit is nyomon követhetjük. A közlekedés összes termelésen belüli aránya 1980-ban 9,1 százalék, ami mintegy 30 százalékkal magasabb a nemzetközi átlagnál, a kereskedelem, amelynek aránya nagyjából megegyezik a közlekedésével, az átlag kétharmada, a nem anyagi szolgáltatások 13,8 százalékos súlya pedig kevesebb, mint a fele a nemzetközi értéknek. A termelés tercier szektoron belüli megoszlása azt is mutatja, hogy a közlekedés 27–28 százalékos aránya kiugróan magas, a kereskedelem 30 százalékos súlya megfelel az átlagnak, a nem anyagi szolgáltatások 40 százalékos részesedése elmarad a fejlettségnek megfelelő szinttől. Mint a korábbiakban láttuk, Magyarországon a tercier szektor súlya nagyon alacsony. Ezen belül a közlekedés értéke a nemzetközi átlagnál magasabb, a kereskedelem helyzete megfelel a tercier szektor átlagos elmaradásának, a nem anyagi szolgáltatások területén pedig még az átlagosnál is jóval nagyobb a nemzetközi tendenciáktól való eltérés. Ezek a tendenciák megfelelnek annak, amit a foglalkoztatottak, a beruházások és az állóeszközök nemzetközi összehasonlításánál tapasztalunk (7), (8).

A termékek és a szolgáltatások ára nemzetközi összehasonlításban

Az egyes országok termelési szerkezetét és annak változását nemcsak az ágazatok kibocsátásának nagysága határozza meg, hanem a mindenkori árrendszer is. A 4. tábla az ENSZ Nemzetközi Összehasonlító Programja (ICP) alapján 1975-re, 33 ország adatait figyelembe véve bemutatja az összes termelés termékekre és szolgáltatásokra való megoszlását (6). Nemzeti áron a fejlődés előrehaladtával a szolgáltatások összes termelésen belüli súlya növekszik, a legfejletlenebb országokban 15–20 százalék, a legfejlettebb gazdaságokban 40–45 százalék. A szolgáltatások aránya és a gazdasági fejlettség között itt viszonylag szoros pozitív összefüggés mutatkozik. Más képet kapunk azonban, ha az egyes országokban a szolgáltatások arányát egységes nemzetközi áron vesszük számba. A különböző fejlettségű országokban közel hasonló, 30 százalék körüli értéket figyelhetünk meg, és az így számított szolgáltatási arány és a gazdasági fejlettség között már nincs értékelhető összefüggés. A különböző fejlettségű országokban nemzetközi áron közel hasonló a szolgáltatások aránya, így jelentős különbség mutatkozik az országok közötti árszínvonalakban. A fejlettség alacsonyabb szintjén a szolgáltatások a nemzetgazdaság átlagos árszínvonalához képest viszonylag olcsóbbak, a termékek pedig viszonylag drágábbak, a magasabb fejlettségi szinten pedig fordított a helyzet.

A 4. tábla a termékek és a szolgáltatások relatív, nemzetgazdasági átlaghoz viszonyított árszínvonalát is bemutatja. Amint a szoros korrelációs együtthatók jelzik, a termékek relatív ára a gazdasági fejlettség előrehaladásával csökken, a szolgáltatásoké pedig növekszik.

A termékek és szolgáltatások árának ilyen alakulása mögött alapvetően három ok húzódik meg.

Az első a szolgáltatások termelékenységének a termékekénél lassúbb emelkedése, és így relatív drágulása a termékekhez képest. Ennek eredményeként a termékek területén nagyobbak a vizsgált országok közötti termelékenységi különbségek, mint a szolgáltatások esetén.

Másik okként említhetjük, hogy a fejlettebb országokban az eleven munka termelési eszközökhöz viszonyított költsége lényegesen magasabb, mint az alacsonyabb fejlettségi szinten álló gazdaságokban. A gazdasági fejlődés során a termelékenység lassúbb növekedésével összefüggésben a szolgáltatások éppen a relatív dráguló eleven munkából igényelnek egyre nagyobb ráfordításokat.

Harmadik okként azt kell kiemelni, hogy a szolgáltatások árának gyorsabb emelkedése és magasabb szintje mögött nemcsak a termelékenység lassúbb növekedése és a növekvő költségek húzódnak meg, hanem a nagyon nehezen mérhető – de igen jelentős – minőségi különbségek is. A magasabb ár, sőt sokszor a termelékenység lassúbb növekedése is a jobb minőség eredménye. A termelékenység a szolgáltatásoknál sokkal nehezebben értelmezhető, mint a termékekénél. A szolgáltató ágazatok kibocsátása nehezen mérhető. Jelentős részének termelést növelő hatása ugyanis nem is az adott szolgáltatásnál jelentkezik, hanem a többi ágazat termelési feltételeit javítja, sokszor ingyenesen vagy kedvezményes áron.

4. tábla

A termékek és a szolgáltatások termelésén belüli, 1975. évi aránya (százalék) és a fejlettséggel való korrelációja

Megnevezés	Ágazat	Nemzeti	Nemzet- közi	Nemzeti ár a nemzet- közi százalé- kában
		ár		
Anglia	Termék	57,3	58,5	97,9
	Szolgáltatás	42,7	41,5	102,9
Ausztria	Termék	68,0	70,2	96,9
	Szolgáltatás	32,0	29,8	107,3
Egyesült Államok	Termék	56,1	67,7	82,8
	Szolgáltatás	43,9	32,3	126,0
Franciaország	Termék	64,6	70,3	91,9
	Szolgáltatás	35,4	29,7	119,1
Japán	Termék	65,7	70,9	92,5
	Szolgáltatás	34,3	29,1	118,2
Lengyelország	Termék	81,2	71,3	113,9
	Szolgáltatás	18,8	28,7	65,5
Magyarország	Termék	79,6	70,0	113,7
	Szolgáltatás	20,4	30,0	68,0
Német Szövetségi Köztár- saság	Termék	62,5	70,2	89,1
	Szolgáltatás	37,5	29,8	125,5
Olaszország	Termék	66,3	67,7	97,9
	Szolgáltatás	33,7	32,3	104,4
Románia	Termék	81,6	70,0	116,6
	Szolgáltatás	18,4	30,0	61,2
Spanyolország	Termék	70,6	69,6	101,4
	Szolgáltatás	29,4	30,4	96,8
Átlag*	Termék	71,4	68,2	104,7
	Szolgáltatás	28,6	31,8	89,9
Fejlettséggel való korrelá- ció	Termék	-0,743	0,115	-0,824
	Szolgáltatás	0,698	-0,158	0,800

* 33 ország adatai alapján.
Forrás: Lásd (6).

Az egyes szolgáltatások sokkal kevésbé definiálhatók, mérhetők és összehasonlíthatók, mint a termékek, amelyeket technikai és technológiai paraméterek alapján lehet minősíteni és összemérni. Emellett a termékek a nemzeti és a nemzetközi piaci versenyben is értékelődnek, szemben a szolgáltatásokkal, amelyek nagyrészt a nem kompetitív szférába tartoznak. A termékeknel a termelékenység növekedése azt mutatja, hogy kevesebb munkaráfordítással ugyanolyan minőségű árut állítanak elő. A termékekkel ellentétben a szolgáltatásoknál a minőségi korlát puhasága figyelhető meg, így a kimutatott nagyobb termelékenység azt is jelenti, hogy kevesebb munkaráfordítással rosszabb minőségű szolgáltatást nyújtanak. A szolgáltatások minőségi korlátjának puhaságához az is jelentős mértékben hozzájárult, hogy a szolgáltatások számottevő része közösségi jellegű fogyasztásban kerül felhasználásra, és az infrastruktúra területén nagyok az oszthatatlan tökéreszek.

Néhány példával megvilágíthatjuk ezt. Egy általános iskolai osztály költségei, a terem építése, a fűtés, a világítás, a tanár fizetése stb. lényegében független az osztályban tanulók számától, nagyjából adott összegnek tekinthetjük. Jelentős fajlagos költségcsökkenést és ugrásszerű „termelékenységnövekedést” lehet elérni, ha tíz fő helyett huszan vagy a húsz tanuló helyett negyvenen járnak ebbe az osztályba. De az is biztos, hogy az ilyen jellegű „termelékenységnövekedéssel” fordítottan arányos a nyújtott szolgáltatás minősége.

Hasonló példákat sorolhatnánk az egészségügy, a kereskedelem vagy a közlekedés területéről is. Egy adott útszakasz gazdaságossága például sokszorosára növelhető, ha egyre több jármű veszi igénybe. Egy ponton túl azonban ez a hatékonyságnövelés a közúti közlekedés minőségének rohamos csökkenéséhez, a forgalom lassulásához, növekvő idővesztéshez, az útpálya leromlásához, a fenntartási költségek növekedéséhez stb. vezet. Az egyes szolgáltató ágazatok termelékenységének és hatékonyságának ilyen jellegű növekedése, illetve javulása és a nyújtott szolgáltatások minőségének romlása a nemzetgazdaság más szféráiban érezteti negatív hatását, a termelékenység és a hatékonyság ottani emelkedését lassítja. Amit egy nemzetgazdaság nyerhet a szolgáltatások termelékenységének ilyen jellegű gyorsabb emelkedésével, azt többszörösen elveszítheti a többi ágazat termelékenységének ebből következő lassúbb növekedésével.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy mivel a szolgáltatásokra, a termékektől eltérően, a puha minőségi korlát jellemző, ezért a térben és időben megfigyelhető termelékenységi eltérések általában jelentős minőségi különbséget takarnak.

A fejlettebb országokban a szolgáltatások kiugróan magas termelékenysége és alacsony relatív ára alacsony minőséggel párosul. A fejlődés előrehaladtával megfigyelhető a termelékenység átlagosnál lassúbb növekedése, a munkaigényesség átlagosnál gyorsabb emelkedése viszont általában a szolgáltatások minőségének jelentős javulásával jár együtt, ami a gazdaságokban egyre fontosabb növekedési tényezővé válik.

A szolgáltatások alacsonyabb fejlettségi szinten megfigyelhető relatív olcsósága azt a paradox helyzetet is tükrözi, hogy az alacsonyabb fejlettségű országoknak éppen a szolgáltatások területén lenne komparatív előnyük, amely szolgáltatások általában a nem kompetitív szférába tartoznak, így csak korlátozottan vehetnek részt a világpiaci forgalomban. Kivétel lehet itt többek között az idegenforgalom és a nemzetközi fuvarozás. De mint láttuk, éppen a nemzetközi verseny hiánya, az ágazat sajátosságaiból fakadó nemzeti piacon való monopolhelyzet teszi lehetővé e – lényegében látszólagos – komparatív előnyt.

Az ICP 1975. évre vonatkozó számításai három szocialista országra, Lengyelországra, Magyarországra és Romániára is kiterjednek. Mint a 4. táblából is látszik a jelzett szocialista gazdaságokban a hasonló fejlettségű tőkés országokhoz, például Olaszországhoz és Spanyolországhoz, illetve a nemzetközi trendekből fejlettségük alapján következő értékekhez képest magas a termékek és nagyon alacsony a szolgáltatások relatív ára. Ezekben a szocialista országokban (nemzeti áron) a szolgáltatások aránya mindössze 18–20 százalék, míg Spanyolországban és Olaszországban 29–34 százalék. A 33 vizsgált ország közül csak Szudánban, Indiában, Ugandában és a Fülöp-szigeteken kisebb vagy hasonló a szolgáltatások nemzeti áron vett súlya, mint ezekben a szocialista gazdaságokban. Nemzetközi áron azonban a szocialista országokban is 29–30 százalékos a szolgáltatások részesedése. A termékek és a szolgáltatások relatív árának a különbsége hasonló ahhoz, amit a nemzetközi tendenciák mutatnak, mértéke viszont, különösen fejlettségüket is figyelembe véve, nagyon nagy. Ennek egyik oka minden bizonnyal a szocialista országok árrendszerének sajátosságaiban rejlik, de szerepet játszik benne az eleven munka olcsósága, a szolgáltatások viszonylag magas termelékenysége és ezzel összefüggésben alacsony minőségi színvonala is.

*

Az ágazati árarányok magyarországi sajátosságaira már több munka felhívta a figyelmet (5), (11). Ezeknél a vizsgálatoknál a viszonyítási alapot a különböző ágazatokra egységes elvek alapján számított árak jelentik, vagyis a lekötött eszközökhöz viszonyítva hasonló arányban képződik tiszta jövedelem. Ezek számított árak, tehát nem arra szolgálnak, hogy ezek legyenek a gazdaság tényleges árai, hanem elősegítik a valóságban funkcionáló árak jobb megismerését és a továbbfejlesztés irányainak végiggondolását.

Az 5. tábla az 1970-es évekre mutatja be a tényleges és a számított árakon vett termelési szerkezetet, valamint a kettő viszonyát. A fő termékelőállító szektorok, az ipar és a mezőgazdaság tényleges ára együttesen a számított árhoz képest 16–17 százalékponttal felül-, a szolgáltatásoké pedig 21–22 százalékponttal alulértékelt. Ez irányában és mértékében nagyjából hasonló ahhoz az eltéréshez, amit az előző fejezetben tapasztaltunk a termékek és a szolgáltatások árának nemzetközi összehasonlításánál, a magyarországi értékeknél.

Az ipar és a mezőgazdaság együttes értéke azonban két ellentétes hatás eredménye, az ipar 40–45 százalékpontos felülértékelttségének és a mezőgazdaság 20–25 százalékpontos alulértékelttségének. Az agrárolló nemcsak Magyarországra jellemző, hanem a legtöbb országban megfigyelhető, mértéke viszont nálunk sajátosan nagy. A szolgáltatás ágazaton belül az anyagi szolgáltatások 3–6 százalékponttal felülértékelttek, a nem anyagi szolgáltatások viszont 44–46 százalékponttal alulértékelttek, és ez utóbbi okozza az egész terciér szektor alulértékelttségét. A szolgáltatásokon belül tehát kettősség érvényesül az anyagi és a nem anyagi szolgáltatások helyzetében, értékelésében Magyarországon. Úgy tűnik, hogy ez – legalábbis mértékében – megint csak sajátosnak tekinthető (11).

Magyarországon a nem anyagi szolgáltatások jelentős része ingyenes vagy kedvezményes áron áll rendelkezésre. Ezek számbavétele – sok más ország gyakorlatához hasonlóan – általában a felmerült költségek alapján történik, és a többi ágazattal ellentétben az itt figyelembe vett ár többnyire nem tartalmaz tiszta jövedelmet. Ez az egyik fontos oka a nem anyagi szolgáltatások alulértékelttségének, a társadalmi termelésben kimutatott alacsony szerepének. Ez a számbavétel azonban nem tükrözi, hogy a társadalmi újratermelés, a munkaerő fenntartása,

képzése és minőségi színvonalának emelése szempontjából valójában mennyit érnek a nem anyagi szolgáltatások.

A mezőgazdaság alulértékeltisége mellett a magyarországi ágazati árárányok két – mértékében jellegzetes – eleme, az ipar magas és a nem anyagi szolgáltatások alacsony ára, vagyis az, hogy az ipar a lekötött eszközökhöz képest igen magas, a nem anyagi szolgáltatások pedig nagyon alacsony tiszta jövedelmet realizálnak, vagy egyáltalán nem realizálnak tiszta jövedelmet. Az egyes ágazatok árbevételből finanszírozható fejlesztési lehetősége így nagyon eltér egymástól, illetve a nem anyagi szolgáltatások akár kismértékű fejlesztése is csak a költségvetésből fedezhető, ez pedig az iparban realizált tiszta jövedelem központosítását és újraelosztását követeli meg. Így az árrendszer sajátosságai eleve azt a képzetet keltik és szolgálják, hogy az ipar tartja el a nem anyagi szolgáltatásokat. A ténylegesen kialakított árrendszer a fejlesztési források iparba való áramlását, az iparban való realizálódását biztosítja, így az állami költségvetésnek kell ellenkező irányú jövedelemátcsoportosítást végrehajtania a nem anyagi szolgáltatások finanszírozására. Minél nagyobb mértékű a nem anyagi szolgáltatások alulértékeltisége, szükségszerűen annál nagyobb mértékű költségvetési újraelosztás szükséges a működésükhöz. A tények ugyanis azt mutatják, hogy az említett kétirányú jövedelemátcsoportosítás, az újraelosztás végeredményeként kialakuló felhalmozási szerkezet sokkal közelebb van a számított áras jövedelemszerkezethez, mint a tényleges árakon kialakuló jövedelemszerkezethez (5).

5. tábla

Magyarország bruttó termelési szerkezete

Ágazat	1971. évi			1979. évi		
	folyó	számított	folyó és számított ár aránya (százalék)	folyó	számított	folyó és számított ár aránya (százalék)
	áron			áron		
Mezőgazdaság	18,2	23,6	77,1	14,8	20,0	74,0
Ipar	47,8	33,1	144,4	50,7	35,9	141,2
Mezőgazdaság és ipar együtt	66,0	56,7	116,4	65,5	55,9	117,2
Szolgáltatás	34,0	43,3	78,5	34,5	44,1	78,2
Anyagi	21,6	20,5	105,4	21,5	20,9	102,9
Nem anyagi	12,4	22,8	54,4	13,0	23,2	56,0
Összesen	100,0	100,0	—	100,0	100,0	—

Forrás: Lásd (4).

A korábbiakban láttuk, hogy nemzetközi összehasonlításban Magyarországon az ipar aránya magas, a szolgáltatásoké, ezen belül is elsősorban a nem anyagi szolgáltatásoké viszont alacsony. Emögött elsősorban a tényleges ágazati kibocsátások sajátos arányai húzódnak meg, de ezzel összefüggésben és ezt erősítve szerepet játszanak ebben az ágazati árárányok is. A magas ipari arány magas ipari árakkal párosul, kedvező felhalmozási lehetőséget biztosítva az ágazat számára, és fordítva, a nem anyagi szolgáltatások alacsony aránya fejlesztést alig biztosító alacsony árakkal vagy értékeléssel jár együtt. Nemcsak az újraelosztás lenne sokkal kisebb mértékű a lekötött eszközökkel arányos jövedelmet biztosító számított árakon, hanem, ahogy ez a 2. ábrán is látható, a nemzetközi összehasonlításban megfigyelhető magyarországi eltérés is jelentősen csökkenne.

A termelés megoszlása fogyasztásra és felhalmozásra

Az ágazati megoszlás mellett a másik fontos szerkezeti jellemző a termelés megoszlása fogyasztásra és felhalmozásra. A fogyasztást pedig tovább bonthatjuk személyes fogyasztásra és közösségi fogyasztásra, amely utóbbinak igen jelentős részét a nem anyagi szolgáltatások egyes ágai adják. A 6. tábla a GDP megoszlását mutatja személyes és közösségi fogyasztásra, illetve bruttó felhalmozásra.

6. tábla

A fogyasztás és a bruttó felhalmozás termelésen belüli részesedése (százalék)
és a fejlettséggel való korrelációja

Megnevezés	Mutató	1870.	1900.	1930.	1950.	1960.	1970.	1980.
		évben						
Anglia . . .	Személyes fogyasztás	86,9	81,1	80,3	72,7	65,4	62,7	61,5
	Közösségi fogyasztás	5,0	9,0	9,0	15,8	16,3	17,7	22,0
	Bruttó felhalmozás	8,1	9,9	10,7	11,5	18,3	19,6	16,5
	Személyes fogyasztás	—	—	74,5	67,4	65,1	63,5	64,0
Egyesült Államok . . .	Közösségi fogyasztás	—	—	10,3	13,4	19,9	19,6	17,5
	Bruttó felhalmozás	—	—	15,2	19,2	21,6	16,9	18,5
	Személyes fogyasztás	80,6	76,9	74,2	62,4	57,2	51,7	57,7
	Közösségi fogyasztás	1,4	7,4	9,9	11,4	9,0	8,3	9,9
Japán . . .	Bruttó felhalmozás	12,0	15,7	15,9	26,2	33,8	40,0	32,4
	Személyes fogyasztás	—	—	—	—	64,5	59,4	59,9
	Közösségi fogyasztás	—	—	—	—	8,3	9,3	10,1
	Bruttó felhalmozás	—	—	—	—	27,2	31,3	30,0
Magyarország . . .	Személyes fogyasztás	87,2	81,6	76,3	69,5	59,8	54,8	51,1
	Közösségi fogyasztás	5,4	5,5	7,7	10,5	17,7	24,1	28,9
	Bruttó felhalmozás	7,4	12,9	16,0	20,0	22,5	23,1	20,0
	Személyes fogyasztás	82,2	77,4	75,0	71,4	67,9	63,0	60,9
Svédország . . .	Közösségi fogyasztás	5,3	7,0	9,2	10,6	11,6	13,8	15,0
	Bruttó felhalmozás	12,5	15,5	15,8	18,0	20,5	23,2	24,1
	Személyes fogyasztás	—0,022	0,142	0,184	—0,399	—0,541	—0,493	—0,413
	Közösségi fogyasztás	—0,484	0,487	—0,155	0,293	0,482	0,465	0,507
Átlag* . . .	Bruttó felhalmozás	0,145	—0,255	—0,095	0,303	0,392	0,258	—0,096
	Személyes fogyasztás	—0,022	0,142	0,184	—0,399	—0,541	—0,493	—0,413
	Közösségi fogyasztás	—0,484	0,487	—0,155	0,293	0,482	0,465	0,507
	Bruttó felhalmozás	0,145	—0,255	—0,095	0,303	0,392	0,258	—0,096
Fejlettséggel való korreláció . . .	Személyes fogyasztás	—0,022	0,142	0,184	—0,399	—0,541	—0,493	—0,413
	Közösségi fogyasztás	—0,484	0,487	—0,155	0,293	0,482	0,465	0,507
	Bruttó felhalmozás	0,145	—0,255	—0,095	0,303	0,392	0,258	—0,096
	Személyes fogyasztás	—0,022	0,142	0,184	—0,399	—0,541	—0,493	—0,413

* 37 ország rendelkezésre álló adatai alapján.
Forrás: Lásd az 1. táblánál.

Az eltelt több mint százéves időszakban a bruttó felhalmozás aránya fokozatosan növekedett, az átlagot tekintve 12,5 százalékról csaknem a kétszeresére, 24,1 százalékra, az összes fogyasztás pedig 87,5-ről 75,9 százalékra csökkent. Az egyes időbeli keresztmetszetekben viszont a fogyasztás és a felhalmozás arányai és a gazdasági fejlettség között nincs szoros korreláció. A felhalmozás növekedése és a fogyasztás csökkenése tehát történelmileg kialakult folyamat, amely a különböző fejlettségű országokra egyaránt hatással van. Németországban például az első világháború előtti fél évszázadban megfigyelhető 21–24 százalékos felhalmozási arány (31) kiugróan magasnak tekinthető abban a korban, napjainkban viszont az átlagot is alig érné el. A fogyasztáson belül – összefüggésben a termelés fokozódó társadalmasodásával – egyre nő a közösségi fogyasztás aránya.

A fogyasztás személyes és közösségi fogyasztásra való megoszlásának vizsgálatánál különösen igaz, hogy csak tendenciákat elemezhetünk. A közösségi fogyasztás bizonyos összetevőinek, például az egészségügynek és a közoktatásnak az egyes országokban és az egyes években eltérő lehet a finanszírozása és a két forma közötti megoszlása. Ebből következően például az ICP kétféle felosztást is alkalmaz (6) a fogyasztás vizsgálatánál. Az egyik a hagyományos SNA, az ENSZ-statisztikák által használt rendszer – ez a tanulmány is ezt követi –, amelyik a mindenkor finanszírozási formák szerint osztja fel a fogyasztást. Az ICP saját koncepciója szerint a mindkét formában felhasznált szolgáltatásokat (oktatás, egészségügy stb.) teljes egészében a személyes fogyasztáshoz sorolja.

7. tábla

*A fogyasztás és a bruttó felhalmozás termelésen belüli részesedése
1975. évi nemzetközi áron (százalék) és a fejlettséggel való korrelációja*

Megnevezés	Mutató	1950.	1960.	1970.	1980.
		évben			
Anglia	Személyes fogyasztás	64,0	61,2	58,8	61,4
	Közösségi fogyasztás	25,0	21,3	20,6	22,8
	Bruttó felhalmozás	11,0	17,5	20,6	15,8
Egyesült Államok	Személyes fogyasztás	60,0	61,0	61,8	66,0
	Közösségi fogyasztás	12,0	16,0	15,7	14,0
	Bruttó felhalmozás	28,0	23,0	22,5	20,0
Japán	Személyes fogyasztás	61,6	61,8	52,0	54,6
	Közösségi fogyasztás	20,2	10,8	6,9	7,2
	Bruttó felhalmozás	18,2	27,5	41,2	38,2
Svédország	Személyes fogyasztás	68,4	68,4	56,4	57,2
	Közösségi fogyasztás	12,2	12,2	14,9	17,3
	Bruttó felhalmozás	19,4	19,4	28,7	25,5
Átlag*	Személyes fogyasztás	69,1	67,0	63,8	61,6
	Közösségi fogyasztás	14,0	14,4	14,6	16,9
	Bruttó felhalmozás	16,9	18,6	21,6	21,5
Fejlettséggel való korreláció	Személyes fogyasztás	–0,480	–0,534	–0,595	–0,091
	Közösségi fogyasztás	–0,196	–0,322	–0,405	–0,499
	Bruttó felhalmozás	0,615	0,727	0,749	0,493
Nemzeti árszínvonalak átlaga (Egyesült Államok = 100)	Személyes fogyasztás	93,1	98,9	101,0	106,8
	Közösségi fogyasztás	75,9	73,8	75,7	75,1
	Bruttó felhalmozás	132,3	137,9	139,2	128,9
Árszínvonal fejlettséggel való korrelációja	Személyes fogyasztás	0,102	0,004	–0,494	–0,484
	Közösségi fogyasztás	0,491	0,618	0,768	0,860
	Bruttó felhalmozás	–0,367	–0,419	–0,664	–0,710

* 52 ország rendelkezésre álló adatai alapján.
Forrás: (12) alapján számított értékek.

8. tábla

*A fogyasztás és a bruttó felhalmozás termelésen belüli 1975. évi részesedése
(százalék) és a fejlettséggel való korrelációja*

Megnevezés	Mutató	Nemzeti	Nemzet- közi	Nemzeti ár a nemzet- közi ár százalé- kában
		ár		
Anglia	Személyes fogyasztás	58,1	57,5	101,0
	Közösségi fogyasztás	24,0	25,0	96,0
	Bruttó felhalmozás	17,9	17,5	102,3
Egyesült Államok	Személyes fogyasztás	64,9	65,5	99,1
	Közösségi fogyasztás	19,2	15,0	128,0
	Bruttó felhalmozás	15,9	19,5	81,5
Japán	Személyes fogyasztás	57,1	55,9	102,1
	Közösségi fogyasztás	10,1	7,6	132,9
	Bruttó felhalmozás	32,8	36,5	89,9
Lengyelország	Személyes fogyasztás	47,2	45,4	104,0
	Közösségi fogyasztás	13,2	19,4	68,0
	Bruttó felhalmozás	39,6	35,2	110,5
Magyarország	Személyes fogyasztás	49,0	48,4	101,2
	Közösségi fogyasztás	14,8	20,7	71,5
	Bruttó felhalmozás	36,2	30,9	117,2
Románia	Személyes fogyasztás	48,2	48,5	99,4
	Közösségi fogyasztás	10,9	17,2	63,4
	Bruttó felhalmozás	40,9	34,3	119,2
Átlag*	Személyes fogyasztás	60,7	60,4	100,6
	Közösségi fogyasztás	15,0	16,9	94,4
	Bruttó felhalmozás	24,3	22,8	109,5
Fejlettséggel való korreláció . .	Személyes fogyasztás	-0,211	-0,017	-0,450
	Közösségi fogyasztás	0,391	-0,420	0,816
	Bruttó felhalmozás	-0,033	0,361	-0,650

* 33 ország rendelkezésre álló adatai alapján.
Forrás: Lásd (6).

A termelés 1950 és 1980 közötti megoszlását egységes nemzetközi áron vizsgálva a fő tendenciákról az előzőkhöz hasonló képet kapunk, ahogy ezt a 7. tábla mutatja. A fogyasztás aránya 1950 és 1980 között csökken, a felhalmozásé pedig nő. A bruttó felhalmozás aránya 1950 és 1970 között 0,6–0,7 körüli pozitív korrelációt mutat a fejlettségi szinttel, mivel itt már sok fejlődő országot is magában foglal a vizsgálat, ahol még nagyon csekély a tőkefelhalmozási képesség.

A 7. és a 8. tábla már a fogyasztás és a felhalmozás relatív árainak az alakulásáról is képet ad. A fejlettséggel a legszorosabb korrelációt a közösségi fogyasztás relatív ára mutatja, 0,8 fölötti értéket találunk mind a két táblában az 1970-es évekre, miután 1950-től kezdve egyre erősödik ez az összefüggés. A közösségi fogyasztás relatív ára hasonlóan alakul a szolgáltatáséhoz, ami abból is következik, hogy jelentős részét azok teszik ki. Alacsonyabb fejlettségi szinten a nemzeti árszintnek csak fele-kétharmada a közösségi fogyasztás árszintje, a legfejlettebb országokban viszont 20–40 százalékponttal magasabb annál. Nemzeti áron nézve, az 1970-es években a fejlettség előrehaladtával valamelyest növekedett a közösségi fogyasztás aránya, nemzetközi áron viszont inkább kismértékű csökkenés tapasztalható.

A bruttó felhalmozás relatív árszintje 1950 és 1980 között egyre erősödő negatív korrelációt mutat, az 1970-es években -0,7 körüli összefüggést találunk. A beruházási javak a termékek egészéhez hasonlóan a fejlettség előrehaladtával

egyre olcsóbbakká válnak, az alacsony fejlettségű országokban viszont relatív árak még igen magas. A személyes fogyasztás, mivel abban termékek és szolgáltatások egyaránt szerepelnek, relatív árát tekintve nem mutat a fejlettséggel szoros összefüggést, az 1970-es években $-0,4$ és $-0,5$ körüli korreláció figyelhető meg.

A 9. tábla bemutatja 1975-re a személyes fogyasztás és az állótoke-beruházás belső megoszlását nemzeti és nemzetközi áron, valamint a személyes fogyasztás, illetve az állótoke-beruházás árszínvonalához viszonyított relatív árakat. A személyes fogyasztásnak csaknem a felét az élelmiszer- és a ruházati kiadásokra fordítják. Ennek aránya a fejlettségi szinttel negatív korrelációt mutat, amelynek erőssége $-0,9$. A lakást érintő különböző kiadások a személyes fogyasztás 18–19 százalékát teszik ki, közlekedésre és hírközlésre fordítják a kiadásoknak 8–9 százalékát. Ezen belül súlyát tekintve általában növekszik a saját gépjárművel való közlekedés, de relatív ára csökken. A vásárolt közlekedési szolgáltatásokkal pedig fordított a helyzet. Az oktatás és az egészségügy részesedése egyaránt 6–7 százalék körül van. A személyes fogyasztáson belül csak az egyértelműen a szolgáltatásokhoz sorolható oktatás, egészségügy és vásárolt közlekedés relatív árának pozitív a fejlettséggel való korrelációja.

9. tábla

*A fogyasztás és az állótoke-beruházás 1975. évi átlagos megoszlása (százalék) és a fejlettséggel való korrelációja**

Megnevezés	Nemzeti ár	Fejlettséggel való korreláció	Nemzetközi ár	Fejlettséggel való korreláció	Nemzeti ár a nemzetközi ár százalékában	Fejlettséggel való korreláció
Élelmiszer és ruházat . . .	46,9	-0,877	45,7	-0,873	102,6	-0,522
Lakbér, fűtés, világítás . .	11,0	0,723	11,4	0,712	96,5	-0,231
Lakásberendezés, működés .	7,1	0,497	7,0	0,531	101,4	-0,290
Közlekedés, hírközlés . . .	8,7	0,605	7,7	0,731	113,0	-0,408
Közlekedési eszköz . . .	2,1	0,699	1,5	0,877	140,0	-0,408
Közlekedési eszköz működ-						
tetés	3,4	0,617	1,8	0,814	121,4	-0,384
Vásárolt közlekedés . . .	2,6	-0,427	2,7	-0,560	96,3	0,576
Oktatás	6,2	0,410	7,4	-0,755	83,8	0,904
Egészségügy	6,3	0,827	7,1	0,602	88,7	0,168
Pihenés, szórakozás . . .	4,7	0,778	4,5	0,740	104,4	-0,276
Egyéb	9,1	-	9,2	-	98,9	-
<i>Személyes fogyasztás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>-</i>	<i>100,0</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
Építés	54,8	0,523	61,2	-0,128	89,5	0,731
Lakásberuházás	20,0	0,567	21,9	0,150	91,3	0,575
Nem lakásberuházás . . .	34,8	-0,042	39,3	-0,551	88,5	0,728
Gépi beruházás	43,4	-0,532	37,3	0,514	116,4	-0,651
<i>Állótoke-beruházás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>-</i>	<i>100,0</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>

* 33 ország adatai alapján.
Forrás: Lásd (6).

Éppen az oktatás, egészségügy, és a vásárolt közlekedés az a terület, ahol a fogyasztás részben a személyes, részben a közösségi fogyasztás formájában megy végbe. Az ICP nemzetközi összehasonlító vizsgálat során a közösségi fogyasztáson

belül elkülönítették ezeket a tételeket. Nemzeti áron átlagosan az ilyen fogyasztás aránya a GDP 5,4 százaléka, nemzetközi áron pedig 6,7 százaléka, és relatív ára a fejlettséggel szoros pozitív korrelációt mutat. E szolgáltatások értékeltsége – akár a személyes, akár a közösségi fogyasztás formájában jelennek meg – hasonló módon alakul. A személyes fogyasztáson belül a termékek relatív árai általában csökkennek, a szolgáltatásoké pedig növekszenek, a személyes fogyasztás egészének relatív ára e két ellentétes tendencia eredőjeként alakul ki.

A bruttó felhalmozás relatív ára, mint az előzőekben láttuk, negatív korrelációt mutat a fejlettségi szinttel, így a fejlődés előrehaladásával általában csökken. A bruttó felhalmozás döntő részét az állótőke-beruházások teszik ki. Ahogy a 9. tábla mutatja, a felhalmozáson belül az építés jellegű beruházások relatív ára a fejlődéssel párhuzamosan emelkedik, de ezt ellensúlyozza a gépi beruházások relatív árának erőteljes csökkenése. E két mozgás eredőjeként alakul ki a bruttó felhalmozás relatív árának mérséklődése. Ez azt is jelenti, hogy a fejletlenebb gazdaságokban az építés viszonylag olcsó a gépi beruházásokhoz képest, de ahogy a fejlettségi szint növekedésével az építés egyre drágul a gépekhez viszonyítva és fordítva, egyre olcsóbb a gépi beruházás. A fejletlenebb gazdaságokban tehát nagyon drága a beruházás, és különösen drága a fejlettebb technikát hordozó és meghonosító gépi beruházás. Valószínű, hogy a termékek relatív árának korábban vázolt alakulásában is a gépek és berendezések játsszák a meghatározó szerepet.

Magyarországon a bruttó felhalmozás viszonylag magas aránya figyelhető meg. Az 1970-es években a GDP 30–40 százalékát fordítottuk felhalmozásra, de hasonló érték jellemzi a többi szocialista országot is, ahogy ez a 8. táblából is látható. Magyarországon a felhalmozás a tetőpontot 1978-ban érte el 41,3 százalékos aránnyal, miközben a tőkés országokban 1973 után a válságfolyamatok hatására általában már csökken a beruházás. A szocialista országokban általában magasabb a felhalmozás aránya, mint a tőkés gazdaságokban, Japánt kivéve, ahol 1973-ig hasonlóan magas értékek figyelhetők meg.

Magyarországon a magas felhalmozási arány részben az árrendszer következménye, amely a felhalmozást viszonylag magasnak mutatja. A korábban említett számított árakon a felhalmozás aránya 4-5 százalékponttal alacsonyabb az 1970-es években, mint a tényleges árakon (4). De az ICP nemzetközi összehasonlítása is a szocialista országok felhalmozásának magas relatív árát mutatja, ahogy ezt a 8. táblából is láttuk. A vizsgált szocialista országokban nemzeti áron 4-6 százalékponttal magasabb a felhalmozás aránya, mint nemzetközi áron. Ez nemcsak a szocialista gazdaságokra jellemző, hanem általánosan érvényesülő tendencia. Ilyen magas relatív ár azonban általában alacsonyabb fejlettségi szinten figyelhető meg. Magyarország értéke például mintegy fele akkora fejlettségű gazdaságra jellemző. A vizsgált szocialista országoknál tehát nem a beruházási javak túlértékelése a sajátos, hanem ennek mértéke. A 10. táblából látható, hogy a nemzetközi tendenciáknak megfelelően a felhalmozás magas relatív árban a gépberuházások játsszák a meghatározó szerepet. Míg 1975-ben Magyarországon a bruttó felhalmozás egésze a nemzetközi árhoz viszonyítva 17,2 százalékponttal felülértékelt, addig a gépi beruházásoknál ez a felülértékelttség 36,3 százalékpont, az építési beruházásoknál 11,8 százalékpont (6).

Az összes fogyasztást a magyar statisztikai gyakorlat és az ICP vizsgálata nem egyformán osztja fel személyes és közösségi fogyasztásra, de mind a két vizsgálat hasonló tendenciákat mutat. A fogyasztás egészének aránya a magas felhalmozás miatt viszonylag alacsony. A személyes fogyasztás relatív ára megfelel

a nemzetgazdasági átlagnak, akár a számított árakhoz, akár a nemzetközi árakhoz viszonyítjuk a tényleges árakat. A közösségi fogyasztás relatív ára viszonylag alacsony a számított árakhoz viszonyítva, és a 8. táblából kitűnik, hogy a nemzetközi árakkal összevetve még alacsonyabb. Ez összefügg a szolgáltatások alacsony relatív árával, és mind a két esetben lényegesen alacsonyabb fejlettségi szintnek megfelelő a nemzetközi árhoz viszonyított relatív ár.

10. tábla

*A fogyasztás és az állótöke-beruházás megoszlása Magyarországon
(százalék)*

Megnevezés	Nemzeti	Nemzet- közi	Nemzeti áron a nemzet- közi ár százalé kában
	áron 1975-ben		
Élelmiszer és ruházat	47,3	41,1	115,1
Lakbér, fűtés, világítás	7,4	7,2	102,8
Lakásberendezés, működés	9,1	7,0	130,0
Közlekedés, hírközlés	7,3	5,3	137,7
Közlekedési eszköz	2,4	1,4	171,4
Közlekedési eszköz működteté- se	2,1	1,1	190,9
Vásárolt közlekedés	2,4	2,3	104,3
Oktatás	5,5	6,0	91,7
Egészségügy	5,9	12,4	47,6
Pihenés, szórakozás	7,1	8,3	85,5
Egyéb	10,4	12,7	81,9
Személyes fogyasztás összesen	100,0	100,0	—
Építés	56,3	59,6	94,5
Lakásberuházás	17,1	20,2	84,7
Nem lakásberuházás	39,2	39,4	99,5
Gépi beruházás	43,7	40,4	108,2
Állótőke-beruházás összesen .	100,0	100,0	—

Forrás: Lásd (6).

A 10. tábla nemzeti és nemzetközi áron mutatja be a személyes fogyasztás megoszlását Magyarországon. Ezt összevetve a nemzetközi tendenciákkal tapasztaljuk, hogy az élelmiszerek és a ruházati cikkek relatív ára valamivel magasabb, az egészségügyi ellátásé viszont lényegesen alacsonyabb a nemzetközi trendekből adódó relatív áraknál. A személyes fogyasztás kiadásain belül nemzetközileg nézve alacsony a lakbér, fűtés, világítás, valamint a közlekedés aránya. Ez utóbbin belül a közlekedési eszközök vásárlására és működtetésére, vagyis a gépjármű-közlekedésre fordított kiadások maradnak el a nemzetközi értékektől. Magyarország fejlettségét figyelembe véve, a gépjármű-közlekedésre nemzeti áron kevesebb mint háromnegyedét, nemzetközi áron pedig kevesebb mint felét költjük a nemzetközi trendekből következő értéknek.

*

A termelési makrostruktúra vizsgálata összességében azt mutatja, hogy Magyarországon és feltehetően a többi szocialista országban ebben a vetületben is érvényesül az iparnak a foglalkoztatottak (8), a beruházások és az állóeszközök

(7) területén is megfigyelhető preferálása és a tercier szektornak, azon belül is elsősorban a nem anyagi szolgáltatásoknak a háttérbe szorulása.

Ez a preferencia és diszpreferencia nemcsak a termelési arányokban mutatkozik meg, hanem azzal összefüggésben az árarányokban is. A termékek, ipari termékek és azon belül is elsősorban a gépek viszonylag magas és a szolgáltatások, főként a nem anyagi szolgáltatások alacsony árszínvonala a hazánknál lényegesen fejlettebb országokra is jellemző, de Magyarországon ennek mértéke, fejlettségét is figyelembe véve, sajátosan nagy. Ez az árrendszer visszahat az ágazatok felhalmozási és fejlesztési lehetőségeire, és ezen keresztül alakítja és fenntartja e sajátos termelési szerkezetet. A magas feldolgozóipari árak is hozzájárulnak a beruházási javak felértékeléséhez, ami a különben is nagymértékű felhalmozást tovább emeli. Ez kedvező értékesítési, jövedelemszerzési és növekedési lehetőséget biztosít a feldolgozóipar számára. A tercier szektor és különösen a nem anyagi szolgáltatások nagyon alacsony árszínvonala a felhalmozás és fejlesztés itteni lehetőségeit csökkenti, tovább erősíti e terület elmaradását. Az így elmaradó forrásokat viszont a költségvetés juttatásai sem ellensúlyozzák annak ellenére, hogy az árrendszer sajátosságai szükségszerűen jelentős állami újraelosztást követelnek meg (9). A szolgáltatások termelésében és az árrendszerben megmutatkozó elhanyagolása egyik tényezője a színvonal és a minőség fokozódó romlásának.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- (1) Bairoch, P.: Europe's gross national product: 1800–1975. *Journal of European Economic History*. 1976. évi 2. sz. 286–307. old.
- (2) Bairoch, P.: The working population and its structure. Université Libre de Bruxelles. Brüsszel. 1968. 48–137. old.
- (3) Főbb népgazdasági folyamatok, 1981–1983. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 119–120. old.
- (4) Halpern László – Molnár György: Árak és ráfordítások a hetvenes években. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 1984. 21–53. old.
- (5) Halpern László – Molnár György: Árak, ráfordítások, preferenciák a hetvenes években. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 1984. 52–53. old.
- (6) Kravis, I. B. – Heston, A. – Summers, R.: World product and income. UN. International Comparison Project. Phase III. The John Hopkins University Press. Baltimore – London. 1980. 16–24. és 163–223. old.
- (7) Muraközy László: A beruházások és az állóeszköz-állomány szerkezete. *Statisztikai Szemle*. 1986. évi 2. sz. 122–138. old.
- (8) Muraközy László: Foglalkoztatottsági makrostruktúra – fejlődési pályák. (Kézirat.)
- (9) Muraközy László: Hazánk költségvetéséről – nemzetközi összehasonlításban. *Pénzügyi Szemle*. 1985. évi 10. sz. 745–754. old.
- (10) Népgazdasági mérlegek, 1960–1970. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1971. 114–117. old.
- (11) Népgazdasági modellek a távlati tervezésben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 285–300. és 361–367. old.
- (12) Summers, R. – Heston, A.: Improved international comparisons of real product and its composition, 1950–1980. *The Review of Income and Wealth*. 1984. évi 2. sz. 207–262. old.
- (13) Western Economies in Transition: Structural change and adjustment policies in industrial countries. Westview Press. Boulder, Colorado – London. 1980. 46. old.
- (14) Berend Iván: Eszközigényesség és fejlesztési politika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 214–215. old.
- (15) Bergson, A.: Productivity and social system. The USSR and the West. Harvard University Press. Cambridge, Mass. – London. 1978. 207. old.
- (16) Beruházási adattár, 1950–1977. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 26–58. old.
- (17) The Cambridge economic history of Europe. Vol. VII. The industrial economies: capital, labour and enterprises. Cambridge University Press. Cambridge – London – New York – Melbourne. 1978. 239–295. old.
- (18) Clough, S. B.: The economic history of modern Italy. Columbia University Press. New York – London. 1964. 372. old.
- (19) Feinstein, C. H.: National income, expenditure and output of the United Kingdom, 1855–1965. Cambridge University Press. Cambridge. 1972. T8–T9 táblázat.
- (20) Firestone, O. J.: Canada's economic development, 1867–1953. Bowes and Bowes. London. 1958. 188. old.
- (21) Historical statistics, 1978. Central Bureau of Statistics of Norway. Oslo. 1978. 96–97. old.
- (22) Historical statistics of Canada. Cambridge University Press. Cambridge – Toronto. 1965. 133. old.
- (23) Hundred years statistics of the Japanese economy. Bank of Japan. Tokyo. 1966. 44–45. old.
- (24) Japan statistical yearbook, 1962. Bureau of Statistics. Tokyo. 1963. 400. old.
- (25) Japan statistical yearbook, 1972. Bureau of Statistics. Tokyo. 1973. 490. old.
- (26) Japan statistical yearbook, 1982. Bureau of Statistics. Tokyo. 1983. 530. old.
- (27) Johansson, O.: The gross domestic product of Sweden and its composition, 1861–1955. Almqvist and Wiksell. Stockholm. 1967. 154–155. old.

- (28) Kravis, I. B. — Heston, A. — Summers, R.: International comparisons of real product and purchasing power. UN. International Comparison Project. Phase II. The John Hopkins University Press. Baltimore — London. 1978. 10–223. old.
- (29) Kravis, I. B. — Heston, A. — Summers, R.: The share of services in economic growth. Gouvieux. 1981. 6–33. old.
- (30) Kuznets, S.: Industrial distribution of national product and labour force. Quantitative aspects of the economic growth of nations II. Economic Development and Cultural Change. 1957. évi júliusi sz. 69. old.
- (31) Kuznets, S.: Modern economic growth. Rate, structure and spread. Yale University Press. New Haven. — London. 1966. 236. old.
- (32) Mitchell, B. R.: European historical statistics 1750–1970. The Macmillan Press. London. 1975. 799–817. old.
- (33) The modernization of Japan and Russia. A comparative study. The Free Press. New York — London. 1975. 165–284. old.
- (34) Moorsteen, R. — Powell, R. P.: The Soviet capital stock, 1928–1962. Richard D. Irwin Homewood, Illinois. 1966. 622–624. old.
- (35) National accounts statistics, 1963–1980. OECD. Párizs. 1982. 19–22., 105. 137–162. old.
- (36) National income and expenditure accounts, 1926–1974. Statistics Canada. Ottawa. 1976. 38–39., 138–139. és 238–239. old.
- (37) National income and expenditure, 1963–1973. Central Statistical Office. London. 1974. 13. old.
- (38) National income and expenditure, 1981. Central Statistical Office. London. 1981. 2–3. old.
- (39) The national income and products accounts of the United States, 1929–1965. U. S. Government Printing Office. Washington D. C. 1966. 18–21. old.
- (40) Népgazdasági mérlegek, 1975–1982. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1984. 21–22. old.
- (41) Ohkawa, K. — Rosovsky, H.: Japanese economic growth. Trend acceleration in the twentieth century. Stanford University Press. Stanford — London. 1973. 10. és 282–283. old.
- (42) Ohkawa, K. — Takamatsa, N. — Yamamoto, Y.: National income. Estimates of long-term economic statistics of Japan since 1868. I. Toyo Keizai Shinposha. Tokyo. 1974. 230–231. old.
- (43) Production and productivity in the service industries. (Szerk.: Fuchs, V. R.). NBER. New York. 1969. 291–296. old.
- (44) Statistical abstract of the United States, 1975. U. S. Department of Commerce. Washington D. C. 1976. 387. old.
- (45) Statistical abstract of the United States 1982–83. U. S. Department of Commerce. Washington. D. C. 1983. 424. old.
- (46) Statistics of national income and expenditure. Statistical Papers Series H, No. 9. United Nations. New York. 1956. 24. old.
- (47) Studenski, P.: The income of nations. New York University Press. New York. 1958. 333., 390. és 426–427. old.
- (48) Survey of current business. 1983. évi júliusi sz. 35–37. old.
- (49) Szarvas Péter: Felhalmozási folyamataink nemzetközi összehasonlításban. *Közgazdasági Szemle*. 1984. évi 1. sz. 17–28. old.
- (50) Trends in the American economy in the nineteenth century. Princeton University Press. Princeton. 1960. 193. old.
- (51) Yearbook of national accounts statistics. United Nations. New York. Különböző évfolyamok.

TARGYSZÓ: Nemzetközi összehasonlítás. Gazdasági szerkezet.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует динамику структуры производства на протяжении истекшего столетнего периода. Сначала производит анализ разделив народное хозяйство на три главных сектора — сельское хозяйство, промышленность и обслуживание, — а затем прослеживает движение структуры обслуживания. В рамках охватывающего более чем столетний период международного сравнения обрабатывает наличные данные относительно 39 стран.

Производственная структура отдельных отраслей и ее динамика определяется не только объемами отраслевых выпусков, но и наличными системами цен. Поэтому автор анализирует и международные тенденции динамики цен, принимая во внимание как отдельные отрасли, так и затраты на потребление и накопление. Подробно останавливается на причинах, находящихся в основе различий в ценообразовании на продукты и услуги.

Главной целью международных сравнений является формирование общих тенденций и, соответственно, анализ развития Венгрии в их рамках. Этому, а также оценке международных тенденций способствуют приводимые в очерке сводные таблицы.

SUMMARY

The study analyses production structure in the last 100 year period. National economies are broken down first into three main sectors, agriculture, industry and services, then the

changes in the inner structure of services are traced back. The international comparison covers more than 100 years and includes available data for 39 countries.

Production structure in individual sectors as well as its alteration are determined not only by the output volume but also by the current price system. Therefore, the study analyses the international tendencies of price movement, respecting to individual sectors, to consumption and accumulation expenditures. The reasons underlying the different price movement of commodities and services are discussed in detail.

The main task of international comparisons is to point out the general tendencies and analyse the special features of Hungary's development. The latter are demonstrated with summary tables and figures presented in the study.